

1. Widok ogólny wystawy „Ekspresje Wolności” z rzeźbą I. Braunera na pierwszym planie. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

„A dźwięki naszych bębnow rozpętują nawałnicę istnienia”¹, czyli wystawa która się odbyła...

Aneta Pawłowska

Uniwersytet Łódzki

W ciągu ostatnich kilku lat daje się w Polsce zauważyć wzmożone zainteresowanie instytucji muzealnych sztuką z okresu początków nowoczesności. Z pewnością zjawisko to ma związek z niedawną inicjatywą obchodów stulecia rodzimej awangardy. Za symboliczny początek tego nurtu w naszym kraju uznano otwarcie I Wystawy Ekspresjonistów Polskich 4 listopada 1917, w siedzibie krakowskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych. Ekspozycja ta zapoczątkowała znaczną aktywność awangardzistów w Polsce w Dwudziestoleciu międzywojennym. W 2016 r., by nadać przywołanej rocznicy odpowiednią rangę, trzy muzea, które posiadają najbogatsze zbiory sztuki nowoczesnej – Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie i Muzeum Sztuki w Łodzi – wyszły z inicjatywą uroczystych obchodów powstania sztuki awangardowej w naszym kraju. Honorowy patronat nad jubileuszem objął Polski Komitet ds. UNESCO. Niewątpliwie kolejne wydarzenia rocznicowe 2018 r., związane ze stuleciem odzyskania niepodległości przez Polskę, przyczyniły się do dalszej celebracji tego przełomowego dla naszej ojczyzny czasu. Pojawiły się nie tylko liczne wystawy, ale także poświęcone tej tematyce koncerty, spektakle, publikacje, wykłady, konferencje... Te i rozmaite odmienne przedsięwzięcia przygotowywane przez dziesiątki muzeów, teatrów, galerii oraz innych instytucji kulturalnych i naukowych złożyły się na szeroki program obchodów stulecia ruchu awangardowego w Polsce.

Wystawa pt. „Ekspresje Wolności. Bunt i Jung Idysz – wystawa, której nie było”, prezentowana od 12 czerwca do 29 września 2019 w Muzeum Miasta Łodzi, doskonale wpisała się w tę celebrację. Ekspozycja, inaugurująca obchody 100-lecia powstania awangardowej grupy Jung Idysz, stanowiła główny element projektu o tym samym tytule, w którego ramach zaplanowano także konferencję naukową, warsztaty plastyczne, ścieżki dydaktyczne. W szerszym wymiarze historycznym wydarzenie wpisało się również w obchody 75 rocznicy likwidacji getta w Łodzi [il. 1].

¹ Cyt. za: I. Gadowska, E. Jedlińska, „A dźwięki naszych bębnow rozpętują nawałnicę istnienia”: Łódzka grupa Jung Idysz – inspiracje i znaczenie, [w:] *Jung-Idisz. Yung-Yidish 1919*, red. I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska, Łódź 2019, s. 17.

2. Wernisaż wystawy „Ekspresje Wolności”. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

3. Wernisaż wystawy „Ekspresje Wolności”. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

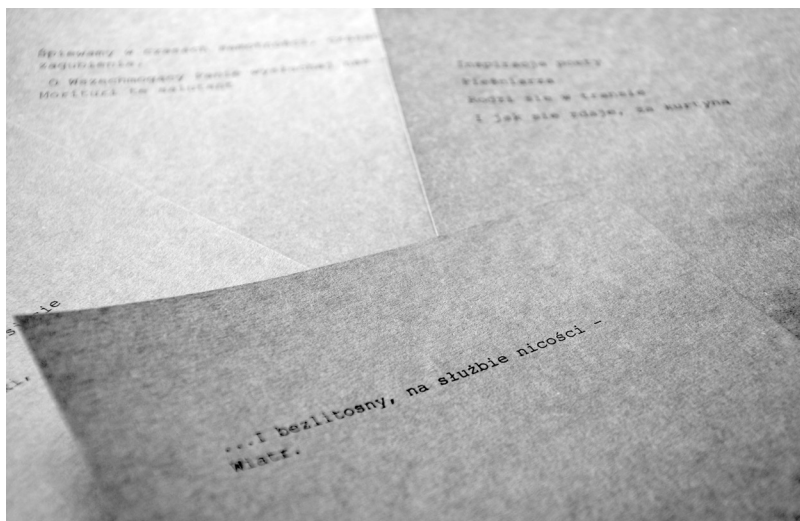
Organizacja wystawy jawi się jako się przedsięwzięcie złożone, w którym istotną rolę odegrali nie tylko zawodowi muzealnicy, ale także środowiska naukowe. Głównymi kuratorami byli Adam Klimczak (Muzeum Miasta Łodzi) oraz Teresa Śmiechowska (Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie [dalej: ŻIH]), funkcję kuratorów wspierających objęli dr Irmina Gadowska (Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Łódzki), dr Lidia Głuchowska (Instytut Sztuk Wizualnych, Uniwersytet Zielonogórski) oraz Agnieszka Salamon-Radecka (Muzeum Narodowe w Poznaniu), konsultantem merytorycznym został zaś niezmiernie zasłużony dla badania polskiej sztuki awangardowej i żydowskiej prof. dr hab. Jerzy Malinowski² z Zakładu Historii Sztuki Nowoczesnej, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Czy niewątpliwym trudem organizacyjnym współpracy tak wielu badaczy z różnych sfer był opłacalny?

Ekspozycję ulokowano w galerii wystaw czasowych na parterze Muzeum Miasta Łodzi. Wybrana ze względu na remont budynku sala – choć przestronna – z trudem pomieściła ponad 200 eksponatów, których „stłoczenie” nieco utrudniało odbiór całości [il. 2–3].

Zamiarem organizatorów wystawy było, jak relacjonowała dr Gadowska, przedstawienie relacji pomiędzy dwoma awangardowymi ugrupowaniami artystycznymi, kształtującymi swój program w określonej sytuacji, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Związki te ujawniały się na płaszczyźnie podobieństw formalnych, widocznych w pracach twórców związanych z Buntem i Jung Idysz, miały też charakter czysto towarzyski, wynikający z przyjaźni, spotkań, dyskusji. Istotą działań młodych artystów było reformowanie kultury żydowskiej (w znaczeniu uwspółcześniana, przystosowywania do nowej rzeczywistości), zapoczątkowane na wschodzie Europy przez twórców związanych z Kultur-Lige, świecką żydowską organizacją kulturalno-oświatową, założoną w 1918 r. w Kijowie³.

² Wśród bogatej bibliografii J. Malinowskiego w kontekście przedmiotowej wystawy na uwagę zasługują zwłaszcza jego pionierskie publikacje związane z badaniem środowiska plastyki żydowskiej w Polsce okresu międzywojennego: *Grupa „Jung Idysz” i żydowskie środowisko „nowej sztuki” w Polsce: 1918–1923*, Warszawa 1987; *Sztuka i Nowa Wspólnota. Zrzeszenie Artystów „Bunt” 1917–1922*, Wrocław 1991; oraz *Malarstwo i rzeźba Żydów polskich w XIX i XX wieku (do 1939 roku)*, Warszawa 2000, a także pozycje współautorskie: P. Łukaszewicz, J. Malinowski, *Ekspresjonizm w sztuce polskiej. Katalog wystawy Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, Wrocław 1980; J. Malinowski, B. Brus-Malinowska, *Katalog dzieł artystów polskich i żydowskich z Polski w muzeach Izraela*, Warszawa 2017.

³ H. Kazovsky, *Kultur-lige*, <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kultur-lige> (data dostępu: 11.12.2019).

4. Reprinty tekstów grupy Jung Idysz. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

5. Konferencja pt. „Grupa Jung Idysz i żydowska awangarda artystyczna”, Muzeum Miasta Łodzi, 12 czerwca 2019. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

Swoje wysiłki kreacyjne Podjęte przez członkowie Jung Idysz realizowali w środowiskach awangardy plastycznej i literackiej w Krakowie, Lwowie, Warszawie i Białymstoku. Pomimo silnego akcentowania przynależności etnicznej (język, tradycja) na sztukę ugrupowania znacznie oddziaływały aktualne wówczas kierunki artystyczne: futurizm, ekspresjonizm, kubizm. W latach 20. i 30. XX w. Idyszowcy i Buntowcy funkcjonowali w środowisku międzynarodowym – przede wszystkim w Berlinie, Dreźnie, Paryżu. Choć po zawieszeniu działalności obu grup, wzajemne relacje uległy rozluźnieniu, późniejsze dokonania poszczególnych twórców nawiązywały do okresu wspólnych poszukiwań i inspiracji w dążeniu do zdefiniowania tożsamości narodowej (polskiej oraz żydowskiej) i artystycznej.

Na wystawie zaprezentowano nie tylko obrazy, rysunki i grafiki (a zatem prace wykonane technikami bardzo charakterystycznymi dla obu środowisk). W przestrzeni ekspozycyjnej znalazły się także płasko-rzeźby, rzeźby, zdjęcia, plakaty i oryginalne wydawnictwa z epoki (eksponowane w gablotach). Widzowie mogli oglądać dzieła autorstwa m.in. Jankiela Adlera, Henryka (Henocha) Barcińskiego, Moszego (Mojżesza) Brodersona, Marka Szwarca, Poli Lindenfeld, Idy Brauner, Henryka Berlewiego, Jerzego Hulewicza, Stanisława Kubickiego, Władysława Skotarka, Stefana Szmaja.

Koncepcja wystawy została poprowadzona konsekwentnie, w tradycyjny sposób, tj. chronologicznie od czasu I wojny światowej (grafiki Buntu), poprzez intensywny artystycznie dla członków obu ugrupowań okres międzywojenny, następnie prezentację nielicznych prac z okresu II wojny światowej (akwarele Icchoka Braunera 1943 r., z ŻIH oraz rysunek Margarete Kubickiej przedstawiający leżącego na ziemi Kubickiego pobitego przez Niemców, z 1941 r., z kolekcji prywatnej), aż do lat 60. XX w.; łódzką ekspozycję kończą efektowne, biało-czarne fotografie wykonane w Warszawie przez Juliana Hartwiga w 1962 r., przedstawiające luźno związanego z grupą Jung Idysz Henryka Berlewiego w otoczeniu modelek oraz autorskie repliki jego słynnych *Mechanofaktur* (kolekcja prywatna). Chronologiczna narracja jest miejscami przerywana – po to, by podkreślić znaczenie wybranych prac, zasygnalizować jakiś problem, wskazać relacje formalne lub ikonograficzne pomiędzy dziełami z różnych okresów. Dzięki temu nie trzeba było zwiedzać wystawy zgodnie z wytyczonym kierunkiem, choć wybór takiej ścieżki niewątpliwie ułatwiał zrozumienie ewolucji artystycznej członków obu ugrupowań.

Niezwykle klasyczna była także aranżacja wystawy – prace powieszono na białych, kartonowo-gipsowych przepierzeniach i oświetlono punktowym światłem z góry. Neutralną, ciepłą biel ścian przeła-

6. Projekt „Hommage à Bunt i Jung Idysz”. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

7. Projekt „Hommage à Bunt i Jung Idysz” - widok z holu wejściowego. Fot. Muzeum Miasta Łodzi

mano jasnoblękitnymi pasami będącymi tłem dla najistotniejszych obiektów. Ze względu na jubileusz powstania grupy Jung Idysz twórcy wystawy zdecydowali się podkreślić w ten sposób dzieła artystów żydowskich, takie jak *Błogostawieństwo Baal Szem Towa Adlera* (1917–1918, kolekcja prywatna), *Ukrzyżowanie Szwarca* (1919, Muzeum Żydów Polskich „Polin”), grupa prac Adlera z mieszkania Kubickich, *Weesele żydowskie* Berlewiego (kolekcja prywatna, lata 50.), przedstawienia zwierząt z serii *Zoo Barcińskiego* (lata 20.–30. XX w., ŻIH), *Praca kobiet w kościele Najświętszej Marii Panny w getcie łódzkim* Braunera (z autoportretem artysty) (1943, ŻIH). Na uwagę zasługiwały niewątpliwie wysmakowane artystycznie i niekojarzone z ekspresjonistyczną symboliką żydowskiego odrodzenia narodowego rzeźby Lindenfeld (*Głowa kobiety*, 1922, Berlin, kolekcja prywatna) czy biblijne płaskorzeźby Szwarca (*Rut i Boaz*, 1920, Musée d’art et d’histoire du Judaïsme Paris; *Kain i Abel*, lata 20. XX w.; *Błogostawieństwo Izaaka*, 1923; *Pasterz z barankiem* (*Dobry Pasterz*) (lata 20. XX w., wszystkie prace znajdują się w ŻIH). W nakrytej szkłem gablocie pomalowanej na intensywnie niebieski kolor eksponowany był zeszyt pisma „Jung Idysz” z 1919 r. (ze zbiorów ŻIH w Warszawie).

W tym miejscu należy zauważyć, że podczas oglądania wystawy, jak też gdy kartkujemy publikację z nią związaną (do której jeszcze powrócę), wyraźnie odczuwamy dominację grupy Jung Idysz. To ona jest przedmiotem głównych starań kuratorów, poznański Bunt tylko uzupełnia nakreślone przez Idyszowców ramy estetyczne, ukazując tematyczne związki poznańskich twórców z rodzącym się w Łodzi środowiskiem skupiającym żydowskich artystów i pisarzy. Temu wrażeniu wspólnoty merytorycznej służy zgrupowanie prac o zbliżonej tematyce obok siebie (oczywiście przy zachowaniu wspomnianego już priorytetu układu chronologicznego). Pojawiają się zatem portrety, tematyka animalistyczna, wątki religijne, miasto, pustka, wojna, abstrakcje (tu wyjątkowo na plan pierwszy wybijają się prace twórców z Poznania). Szczególnie ważne miejsce na wystawie zajmuje postać przywódcy łódzkiej awangardy, Brodersona, którego twórczości literackiej poświęcono odrębną gablotę. Na wprost wejścia ustawiono postument z maską pośmiertną artysty [il. 4], przywodzącą na myśl strofy jednego z jego wierszy:

Błaznem purimowym jestem dziś!
Drwię z moich przyjaciół i wrogów!
Spod okrągłych dziur w masce

Wzbija się mój wzrok młodzięczy i roześmiany
Ponad każdy pałac, każdy dom,
Wznosi się i ulatuje wysoko Ponad morza, rzeki, rzeczy⁴

Należy uzupełnić, że choć pierwsza łódzka grupa awangardowa oficjalnie rozpoczęła działalność w 1919 r., to jednak relacje jej członków z istniejącą w Europie i rodzącą się w Polsce awangardą zawiązały się jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez nasz kraj. Wówczas to formowały się międzynarodowe i międzykulturowe przyjaźnie, powstawały projekty wspólnych działań i prezentacji dokonań różnych grup artystycznych związanych z szeroko pojętą wizją ekspresji i nowoczesności w sztuce. Dlatego pomimo że ściślejsza współpraca pomiędzy członkami Jung Idysz i Buntu trwała krótko (1919–1920), żywą wymianę koncepcji i poglądów artystycznych kontynuowano w następnych latach.

W marcu 1919 ukazał się pierwszy numer literacko-artystycznego pisma „Jung-Idysz” zawierający „wiersze słowem i grafiką”. Pismo finansowane było przez Maksa i Felicję Szydłowskich i wydawane w drukarni Mojżesza Ch. Makmona przy ulicy Cegielnianej w Łodzi – tuż obok redakcji dziennika „Najer Folksblat” i popularnej kawiarni „Astoria”, gdzie spotykali się żydowscy artyści i dziennikarze⁵. Do końca roku wyszły jeszcze dwa zeszyty (łącznie sześć numerów), w których obok artystów i poetów z Łodzi, jak Broderson, Szwarz, Adler, Lindenfeld, Icchak Kacnelson, Barciński, oboje Braunerowie czy Salomon Błat, opublikowano teksty twórców z innych ośrodków (Uri Cwi Grinberg, Mosze Nadir, Melech Rawicz, Izrael Sztern). Praca Szwarca pt. *Wyzwalający się młodzieniec* może być uznana za reprezentatywną dla tego okresu. Jest to prefiguracja i metafora „nowego człowieka”, ukazanego w ekstatycznym tańcu, tęsknie wyrrywającego się ku wolności. Tematyka, nawiązująca do niemieckiego ekspresjonizmu, oraz zainteresowanie grafiką, przede wszystkim linorytem, rysunkiem tuszem, malarstwem akwarelowym i pastelem, należały do cech charakterystycznych obu ugrupowań. Warto dodać, że artyści łódzcy byli niezwykle aktywni w krótkim okresie funkcjonowania grupy, oprócz pisma „Jung Idysz” wydawali bowiem także bogato ilustrowane tomiki poezji, organizowali wystawy (m.in. Salon Futurystów, Kubistów i Prymitywistów), w 1922 r. założyli pierwszy żydowski teatrzyk marionetek, Chad-gadje, a wkrótce potem kabaret o nazwie Ararat.

Młodzi łódzcy twórcy żydowscy, powołując do życia Jung Idysz (nazwę tę można przełożyć jako Młodzi Żydzi), określili jasno swe cele w dwu manifestach. Do celów owych zaliczało się zwłaszcza poszukiwanie nowego modelu sztuki narodowej, czerpiącej z tradycji ludowej i chasydzkiej. Sięgali zwłaszcza do tych nurtów artystycznych i religijnych kultury zachodnioeuropejskiej, które podkreślały znaczenie duchowości oraz przeżycia mistycznego zarówno w dziele sztuki, jak i w modlitwie, intymnej rozmowie z Bogiem. Członkowie grupy, m.in. Broderson, Brauner, Kacnelson, Adler, Barciński i Lindenfeld, funkcjonowali w środowiskach międzynarodowych ośrodków awangardowych, utrzymując równocześnie kontakty z polskimi artystami. W pierwszym roku wolności, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, wszystkim artystom towarzyszyła wiara we współtworzenie lepszego świata opartego na własnej tradycji, kulturze, ale i poczuciu międzynarodowej wspólnoty.

Za swoiste podsumowanie młodzięczych marzeń artystycznych buntowników o nowej sztuce żydowskiej można uznać ostatni obraz Buntowca – Stanisława Kubickiego (zmordowanego w czasie II wojny światowej, w 1942 r., na Pawiaku) pt. *Mojżesz przed krzewem gorejącym* (1933/34, Muzeum Narodowe w Poznaniu). Praca nie była wprawdzie prezentowana na wystawie, lecz kompozycyjnie i programowo jest bliska eksponowanej *Wieży Babel* (1917 r., Muzeum Narodowe w Poznaniu) z plakatów Buntu. Wspomnia-

⁴ M. Broderson, *Ja – błążen purimowy*, przeł. J. Lisek, „Jung Idysz” 1919, nr 1; przedruk w: *Jung-Idysz 1919*, red. I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska, Łódź 2010, s. nlb.

⁵ I. Gadowska, E. Jedlińska, *op. cit.*, s. 19.

ny olej uchodzi za ostatni obraz Kubickiego, powstały tuż przed wyjazdem artysty z opanowanego przez nazistów Berlina. Dzieło to wyraża już nie ideę tworzenia ponadnarodowej wspólnoty artystycznej – bez granic, spekulacji i urzędów – lecz odnosi się do jej dramatycznego schyłku w czasach faszystów, gdy sztuka awangardowa określana była mianem zdegenerowanej („*entartete Kunst*”).

W kontekście łódzkiej wystawy na uwagę zasługuje prezentowana w jednej z gablot, ostatnia strona trzeciego, ostatniego zeszytu (nr 4–5–6) wydanego na przełomie listopada i grudnia 1919, w rubryce „U nas” (ogłoszenia różne) pojawiła się zapowiedź wspólnej ekspozycji prac Jung Idysz i poznańskiego Buntu. Niestety, idei kolekcji prezentującej dokonania polskiej i żydowskiej awangardy nie udało się wówczas zrealizować. Dopiero przywołana powyżej, łódzka prezentacja urzeczywistniła ten pomysł. Co więcej, wystawa *Ekspresje wolności. Bunt i Jung Idysz – wystawa, której nie było* ukazała nie tylko artystyczne związki pomiędzy twórcami poznańskimi i łódzkimi, a także ich wpływ na rozwój sztuki w niepodległej Polsce.

Wystawie towarzyszył wydany przez Muzeum Miasta Łodzi i Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata oraz Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi, potraktowany bibliofilsko, ręcznie szyty reprint trzech zachowanych oryginalnych wydawnictw „Jung-Idysz”, zawierający całość literackiego materiału almanachu z 1919 r., przełożony z języka jidysz na polski oraz angielski przez wybitne tłumaczki z Polski i Izraela – Joannę Lisek, Natalię Krynicką oraz Zeldę Kahan Newman. Wydawnictwo jest owocem współpracy badaczy twórczości żydowskiej awangardy z różnych ośrodków akademickich oraz instytucji muzealnych w Polsce i za granicą, związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego polskich Żydów. Publikację oparto na oryginalnych materiałach znajdujących się w ŻIH oraz na źródłach udostępnionych w domenie publicznej (Biblioteka Uniwersytetu Stanforda). Reprint został wzbogacony o dobrze dobrane i stosunkowo krótkie eseje wprowadzające, pióra wybitnych znawców tematyki żydowskiej, takich jak wspomniani już Malinowski i Gadowska, a także Eleonora Jedlińska.

Cennym uzupełnieniem wystawy „Ekspresje Wolności” była trwająca od 12 do 13 czerwca 2019 konferencja naukowa zorganizowana przez Muzeum Miasta Łodzi, Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego oraz Zakład Niemcoznawstwa w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Łódzkiego pt. „Grupa Jung Idysz i żydowska awangarda artystyczna w dwudziestoleciu międzywojennym. Idee – Postawy – Relacje” [il. 5]. W obradach, dotyczących różnych aspektów żydowskiej awangardy w okresie międzywojennym oraz jej wpływu na twórczość artystów działających po 1945 r., wzięli udział przedstawiciele różnych dyscyplin i ośrodków badawczych (Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Warszawski, Muzeum Żydów Polskich „Polin”, ŻIH, Yiddish Book Center, Amherst College w Massachusetts, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Zielonogórski, Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum Miasta Łodzi).

Dopełnieniem przedsięwzięcia wystawienniczego był specjalny projekt „*Hommage à Bunt i Jung Idysz*”, prezentujący współczesne przykłady działań artystycznych nawiązujących do dokonań wspomnianych ugrupowań. W holu wiodącym do sali z właściwą ekspozycją ustawiono mobilną galerię mieszczącą się w białym prostopadłościanie. W jego wnętrzu znalazły się prace graficzne współczesnych artystów z Łodzi i Poznania, m.in. Sławomira Iwańskiego, Zbigniewa Zielińskiego, Radosława Włodarskiego, Andrzeja Bobrowskiego, czy Macieja Kuraka [il. 6–7]. Główny motyw owego odniesienia instalacji do Jung Idysz i Buntu stanowiło pytanie: czy dla naszych poprzedników sprzed 100 lat pojęcia wolności w sztuce i sztuki powstającej w atmosferze wolności znaczyły to samo, co dzisiaj?

* * *

Reasumując wrażenia z wystawy i imprez ją uzupełniających – było to ważne wydarzenie artystyczne, podkreślające dawny, wielonarodowościowy charakter Łodzi. Całość zrealizowano konsekwentnie i z dużą troską o estetykę całości przedsięwzięcia, bezsprzeczna doskonała znajomość poruszanej problematyki pozwoliła zaś organizatorom na wybór prac nieoczywistych, a cennych i reprezentatywnych dla osiągnięć członków obu grup artystycznych. Nie ma w tej wystawie tak modnych obecnie odniesień do wyrafinowanych metod analitycznych, a od widzów nie wymaga ona „partycypacji mistycznej”⁶. Jednak całość została rzetelnie osadzona w kontekście literackim i historycznym oraz starannie i wyczerpująco opisana, co sprawia, że nawet odbiorca mniej zorientowany w tematyce może wywieść wiele korzyści z oglądu ekspozycji. Jednocześnie stworzyła ona niepowtarzalną okazję do zapoznania się z rzadko prezentowanymi dziełami z wielu kolekcji prywatnych (Łódź, Poznań, Berlin, Poczdam, Warszawa), muzealnych (Muzeum Miasta Łodzi, Muzeum Sztuki w Łodzi, ŻIH, Muzeum Żydów Polskich „Polin”, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Ben Uri Gallery & Museum w Londynie, Musée d’art et d’histoire du Judaïsme w Paryżu) oraz bibliotecznych (Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi).

Na koniec należy zaakcentować fakt, że zorganizowana przez Muzeum Miasta Łodzi wystawa jest pierwszą tak obszerną prezentacją prac artystów z grupy Jung Idysz w powojennej Polsce. Przyczynę tego stanu rzeczy można – jak zauważył Jerzy Malinowski – upatrywać w późnym objęciu badaniami naukowymi spuścizny artystów żydowskiego pochodzenia, gdyż „Dominował pogląd, że sztuka żydowska z powodu wojennych strat nie może być przedmiotem badań”⁷. Dlatego wcześniej widzowie mieli okazję zapoznać się jedynie np. z pracami Adlera w Muzeum Sztuki w Łodzi, prezentowanymi na monograficznej wystawie tego twórcy w 1985 r.⁸, czy z pojedynczymi pracami przedstawianymi podczas ekspozycji „Ekspresjonizm w sztuce polskiej” (Muzeum we Wrocławiu, 1980)⁹ oraz „Polak, Żyd, artysta. Tożsamość a awangarda” (Muzeum Sztuki w Łodzi, 2010)¹⁰.

Zatem można uznać, że „nawałnica istnienia” sztuki nowoczesnej rozpętała 100 lat temu przez młodych artystów z obu ugrupowań wciąż jest fascynująca i budzi żywy oddźwięk u publiczności. Zasluguje więc na dalsze badanie i upowszechnianie przez środowiska naukowe.

Słowa kluczowe

wystawa, Bunt, Jung Idysz, awangarda, XX wiek, „Ekspresje Wolności”

Keywords

exhibition, Bunt, Jung Idysz, avant-garde, 20th century, “Expressions of Freedom”

References

1. **Broderson Mojżesz**, *Ja – błazen purimowy*, przeł. J. Lisek, „Jung Idysz” 1919, nr 1, przedruk w: *Jung-Idisz. Yung-Yidish 1919*, red. **I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska**, Łódź 2010.

⁶ L. Lévy-Bruhl, *Czynności umysłowe w społeczeństwach pierwotnych*, przeł. B. Szwarcman-Czarnota, przedm., red. nauk. E. Tarkowska, Warszawa 1992, s. 420.

⁷ J. Malinowski, *Tradycje Jung Idysz*, [w:] *Jung-Idisz...*, s. 10.

⁸ Wystawa ta była prezentowana także w Städtische Kunsthalle Düsseldorfie, w Tel-Aviv Museum of Art oraz w Kolonii.

⁹ Zob. P. Łukaszewicz, J. Malinowski, *op. cit.*

¹⁰ Zob. *Polak, Żyd, artysta. Tożsamość a awangarda* [kat. wystawy], red. J. Suchan, K. Szymaniak, Łódź 2010.

2. **Gadowska Irmina, Jedlińska Eleonora**, „A dźwięki naszych bębnow rozpętały nawałnicę istnienia”: Łódzka grupa *Jung Idysz – inspiracje i znaczenie*, [w:] *Jung-Idisz. Yung-Yidish 1919*, red. I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska, Łódź 2019.
3. **Kazovsky Hillel**, *Kultur-lige*, <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kultur-lige> (data dostępu: 11.12.2019).
4. **Lévy-Bruhl Lucien**, *Czynności umysłowe w społeczeństwach pierwotnych*, przeł. B. Szwarcman-Czarnota, przedm., red. nauk. E. Tarkowska, Warszawa 1992.
5. **Łukaszewicz Piotr, Malinowski Jerzy**, *Ekspresjonizm w sztuce polskiej. Katalog wystawy Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, Wrocław 1980.
6. **Malinowski Jerzy, Brus-Malinowska Barbara**, *Katalog dzieł artystów polskich i żydowskich z Polski w muzeach Izraela*, Warszawa 2017.
7. **Malinowski Jerzy**, *Grupa „Jung Idysz” i żydowskie środowisko „nowej sztuki” w Polsce: 1918–1923*, Warszawa 1987.
8. **Malinowski Jerzy**, *Malarstwo i rzeźba Żydów polskich w XIX i XX wieku (do 1939 roku)*, Warszawa 2000.
9. **Malinowski Jerzy**, *Sztuka i Nowa Wspólnota. Zrzeszenie Artystów „Bunt” 1917–1922*, Wrocław 1991.
10. **Malinowski Jerzy**, *Tradycje Jung Idysz*, [w:] *Jung-Idisz. Yung-Yidish 1919*, red. I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska, Łódź 2019.
11. *Polak, Żyd, artysta. Tożsamość a awangarda*, red. **J. Suchan, K. Szymaniak**, Łódź 2010.

Dr. habil. Aneta Pawłowska, Prof. UŁ, aneta.pawlowska@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0003-2847-4403

Art historian, PhD in humanities with the specialities: recent history, history and culture of Africa, associate professor at the University of Łódź. Her scientific interests focus on the history of Polish art of the 19th and 20th century and the art and culture of Sub-Saharan Africa. She conducts research on audiodescription of works of art.

Summary

ANETA PAWLOWSKA (University of Lodz) / “And the sounds of our drums will unleash a storm of existence”, or an exhibition which took place...

The aim of the article is to critically discuss the exhibition presented in the Museum of the City of Lodz titled “Expressions of Freedom. Bunt and Jung Idysz – an exhibition that never was...” (12 June to 29 September 2019). The exhibition, which is the first large curatorial project showing the achievements of the Lodz avant-garde group Jung Idysz, has been inscribed in the celebrations not only of the 100th anniversary of this artistic formation, but also of the entire year of the avant-garde in Poland. The confrontation of the Jung Idysz group with the Poznan Expressionists from the Bunt group provided an opportunity to outline a broader background of mutual contacts and connections of the young Polish avant-garde in the interwar period.